

M. A. Castrén ja hantit

I. Castrénin matka Siperiaan 1845–1849

Suomalainen kielen- ja kulttuurintutkija Matthias Alexander Castrén (1813–1852) matkusti Siperiassa kahteen eri otteeseen vuosina 1843–1844 ja 1845–1849. Osaksi hänen matkaansa rahoitti Helsingin yliopisto mutta enimmäkseen Venäjän keisarillinen tiedeakatemia. Yksi Castrénin siperialaisista tutkimuskohteista oli hantien kieli ja kulttuuri, joihin hän perehtyi Obdorskissa (nyk. Salehard) talvella 1843–1844 ja Surgutin ympäristössä kesällä 1845. Akateemikko Anders Johan Sjögren (1794–1855) määritteli Castrénille muotoilemissaan matkaohjeissa hänen päätehtäväkseen selvittää samojedien levineisyyttä Siperiassa. Muu oli tälle alisteista. Hanteista Castrénin piti ennen kaikkea selvittää heidän mahdollista sekoittumistaan samojedien kanssa sekä sitä, olivatko eräät heimot samojedilaisia vai ostjakkilaisia (hantilaisia). Kielten tutkimisen lisäksi Castrénin tehtäväksi annettiin kerätä kaikilta tutkimusalueensa kansoilta kansanperinnettä, koota maantieteellisiä ja kansoja koskevia nimityksiä, tutkia näiden kansojen asuma-alueita maantieteellisesti, tutkia väestön fyysisiä ominaisuuksia sekä tallettaa tietoja tapakulttuurista ja uskonnollisista käsityksistä (Sjoegren 1844).

Hantitutkimusten kielitieteelliset tulokset tiivistyivät vuonna 1849 ilmestyneessä kieliopissa. Siitä julkaistiin vuonna 2018 Suomalais-Ugrilaisen Seuran *Manuscripta Castreniana* -sarjassa Ulla-Maija Forsbergin toimittama uusi englanninkielinen, kriittinen editio (Castrén 2018). Hantien yhteiskunnasta ja kulttuurista tekemiään havaintoja sekä kokoamiaan, heidän historiaansa liittyviä tietoja Castrén ehti hyödyntää mytologian luennoissaan ja etnologisissa luennoissaan. Mytologian luennot ovat ilmestyneet kommentoituna suomennoksena vuonna 2016 (Castrén 1853; 1857; 2016; Forsberg 2018: 9; Salminen 2019: 28, 30). Castrénin ostamat etnografiset hantilaisesineet on julkaistu *Manuscripta Castreniana* -sarjassa (Castrén 2017b: 70–74).

Tässä artikkelissa tarkastellaan sitä, miten Castrénin kuva hanteista muodostui. Mitkä olivat sen keskeiset elementit? Miten Castrén ratkaisi kielellisen sukulaisuuden ja havaitsemansa ilmeisen kulttuurisen toiseuden välisen ristiriidan vai jäikö se avoimeksi? Saivatko hantit hänellä selkeän aseman jonkin narratiivin osana?

2. Samuus, toiseus, kansanhenki ja Siperian-tutkimuksen perinne

Yksi kulttuurintutkimuksen perusakseleista sijoittuu samuuden ja toiseuden, meidän ja muiden välille. Toiseus voi olla esimerkiksi ajallista, kulttuurista tai etnistä. Usein kulttuurinen toiseus tulkitaan eräänlaiseksi varhaisemman kehitystason jähmettymiseksi nykyaikaan (Fabian 2014: 22–25, 31, 38–39, 49, 53–69). Samuutta eli yhteenkuuluvuutta nähdään vastaavilla perusteilla mutta käänteisesti toiseuteen nähden. Myös Castrénin käsitystä hanteista voidaan katsoa tämän jännitteen näkökulmasta. Hänen suhteensa eri kansoihin määräytyi toisaalta etnisin, toisaalta yleiskulttuurisin perustein.

Suomen suvun tutkimukselle oli keskeistä etsiä sukulaisia, meitä, sekä nykyyhetkestä että menneisyydestä. Luotaessa suomalaista identiteettiä oli tarpeen löytää kansalle juuret, sukulaiset ja kulttuurihistoria (ks. esim. Salminen 2003: 44–46). Koko tutkimuksellinen lähestymistapa perustui samuutta osoittavien merkkien määrittämiseen ja tunnistamiseen. Yksiselitteisimpänä niistä nähtiin kielisukulaisuus, mutta lisäksi pyrittiin tunnistamaan yhteisiä kulttuuripiirteitä, joiden katsottiin ilmentävän yhteistä kansanhenkeä. Kansanhengen käsitteen oli vakiinnuttanut Johann Gottfried von Herder (1744–1803), jolle kansakunta oli ihmiskunnan perusyksikkö ja kieli erityinen kansallisuuden määrittäjä. Jo Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) ja Frans Mikael Franzén (1772–1847) toivat Herderin ajatuksia Suomeen, mutta Castrénin lähipiirissä Herderin kieliajattelua oli kehitelty ja soveltanut erityisesti Elias Lönnrot (1802–1884). Castrén oli voinut omaksua herderiläisiä lähestymistapoja myös tanskalaiselta Rasmus Raskilta (1787–1832) (Nisbet 2006: 92–93; Karkama 2006: 371–378).

Lähtiessään itäisille tutkimusmatkoilleen Castrén oli omaksunut aiemmilta tutkijoilta käsityksen suomalais-ugrilaisista kielistä ja kansoista sekä niiden itäisestä alkukodista. Kielisukulaisuuden ajatus laajensi samalla käsityksen kansakunnasta laajempaan heimoon (Stipa 1990: 159–163; Janhunen 2009: 482–486). Castrén oli myös perehtynyt Siperiassa liikkuneiden tutkimusmatkailijoiden kertomuksiin. Hänen keskeisin edeltäjänsä, saksalainen Peter Simon Pallas (1741–1811), oli matkustanut Siperiassa 1768–1774. Pallas julkaisi matkastaan laajan, kolmiosaisen teoksen vuosina 1771–1776, ja Castrén tunsu sen hyvin (Dahlmann 2009: 136–142; Vermeulen 2015: 141–194; Salminen 2019: 35–36). Pallas on ensimmäinen tutkija, joka on seikkaperäisesti kuvannut hanteja, mutta hänen tietonsa olivat suurimmaksi osaksi hänen avustajansa ylioppilas Zuevin lähinnä Obdorskin seudulla vuonna 1771 keräämiä, eivätkä perustuneet Pallasin omiin havaintoihin. Pallas antaa hantien fyysisestä olemuksesta ja heidän keskeisistä henkisistä ominaisuuksistaan melko kielteisesti värittyneen yleiskuvauksen. Sen

jälkeen hän kuvaa yksityiskohtaisemmin heidän aineellista ja henkistä kulttuuriaan ja elämäntapaansa. Pallas mainitsee hantien kielisukulaisuudesta suomalaisiin eli tšuudilaisiin heimoihin, erityisesti manseihin. Hänen kuvauksensa sisältää myös vertailevan hantilais-mansilais-mordvalaisen sanaluettelon (Pallas 1776: 37–66).

3. Castrénin kohtaamiset hantien kanssa

Castrén tapasi matkojensa ensimmäiset hantit ylitettyään Uralin ja saavuttuaan Ob-joen rannalle nykyisen Labytnangin tienoilla 8. marraskuuta 1843. Hän lähetti muutamia seurueeseensa kuuluneita (komilaisia?) henkilöitä etsimään jotakuta, joka veisi hänet joen yli Obdorskiin, mutta koska tämä toi vastauksena viestin, ettei paikallisilla hanteilla ollut venettä, hän lähti itse heitä tapaamaan. Castrén kirjoittaa:

Wid mitt inträde i rummet mötte mig en äldrig man med den wälkomst-helsning, att jag kunde förfoga mig tillbaka samma wäg, som jag kommit. Långt ifrån att låta afskräcka mig af denna helsning bragte jag tvertom genom stränga och hotfulla ord Ostjakerna i en sådan nöd, att de alla innan kort nedkastade sig framför mina fötter. Icke desto mindre stodo de envist fast i sitt fattade beslut att ej föra mig öfver elfven. Orsaken till denna oginhet war uppenbart den, att i floden redan simmade små isstycken, och man befarade att de möjligen skulle förderfva om ej alldeles krossa båten. Genom fortfarande hotelser och löftet att ersätta båtens värde lyckades det slutligen att förmå Ostjakerna till det medgifvande, att de ägde en gammal, läck och obrukbar fiskare-båt. Nu lät jag en af Ostjakerna sätta sig i min släde och for att besigtiga båten. Under wägen bekände Ostjaken, att han äfven ägde en annan båt, erinrade sig sedan en tredje, så en fjerde och femte, slutligen en sjette, oberäknadt ett antal smärre ökstockar (KK Coll. 539.30.1: 613–614; Castrén 2019: 534).

Obdorskissa Castrén sai tilaisuuden ryhtyä aineistonkeruuseen sekä tundranenetsien että hantien parissa, joita alkoi kerääntyä paikkakunnalla pidetyille vuosittaisille markkinoille. Markkinat alkoivat talven saapuessa ja kestivät aina helmikuuhun asti. Castrénin tekemät muistiinpanot koskevat sekä kieltä että yhteiskuntaa, taloutta ja henkistä kulttuuria kuten uskomuksia ja henkistä perinnettä. Hän selostaa lyhyesti myös hantien fyysisiä ominaisuuksia täyttäen siten kaikki Sjögrenin hänelle määrittämät keskeiset tehtävät (KK Coll. 539.30.1: 623–630, 635–680, fyys. ominaisuuksista 676; Castrén 2019: 538–542, 545–567).

Lähtiessään toista kertaa Siperiaan talvella 1845 Castrén ilmaisee tavoitteenaan olevan tutkia sekä hantin että mansin kieliä; oleellista on myös selvittää eri kansojen asuma-alueiden levinneisyys. Mansin hän jättää kuitenkin syrjään, koska Antal Reguly (1819–1858) on vastikään tutkinut sitä. Tobolskissa toukokuun 1845 lopussa (uutta

lukua) kirjoittamassaan kuvauksessa Castrén luonnehtii hantin kielen tutkimusta esteenä, joka hänen on ensin toimitettava pois tieltä päästäkseen matkustamaan tutkimustensa kannalta kiintoisammille samojedien asuma-alueille (SLSA 1185 Dagbok: 103; Castrén 2019: 1017–1018). Samojedien tutkimuksen Sjögren oli määrittänyt Castrénin päätehtäväksi, mutta Castrén itsekin näkee heissä avaimen koko Suomen suvun vaiheiden ja alkukodin selvittämiseen (ks. esim. Castrén 2017a: 111–112).

Denštšikovon seudun hantit, joita Castrén aikoo ensimmäiseksi tutkimuskohteekseen, eivät suostu antamaan hänelle tietoja kielestään pelätessään, että hän sitten kirjoittaisi sillä kirjoja ja pakottaisi nuorison opiskelemaan niitä, siis venäläistäisi heidät ja alistaisi ulkopuoliselle vallalle sekä samalla riistäisi heiltä heidän vanhuutensa turvan. Tsingalysssä Castrén pakottaa paikalliset hantit kanssaan yhteistyöhön:

Äfven i denna by gjorde man emot mig ett så envist och hårdnackadt motstånd, som här sannolikt ej blifvit försökt alltsedan Jermaks tider. Budkaflar skickades i hemlighet vidt omkring och Ostjakerne ifrån tvenne voloster församlades i Tsingalinsk till rådplägning. Härvid beslöt man, att ingen skulle få lemna mig något biträde, i hvilken sak jag än fordrade. Men min afsigt var ej heller att denna gång gifva vika. Efter vunnen upplysning om den gjorda conspirationen förfogade jag mig i egen person till folkförsamlingen och bragte saken innan kort derhän, att ett par bräckliga Ostjagubbar måste beqväma sig till mine språkmästare. Derefter lefde jag fortfarande i god sämja de Tsingalinske Ostjakerne, fick ostörd sköta mina studier och bemöttes med all den humanitet, man af ett halfbarbariskt folk kan fordra.

Lopulta hän viipyy kylässä noin kolme viikkoa kesäkuussa 1845. Selijarovossa hän toivoo voivansa markkinoiden aikaan jatkaa hantitutkimuksiaan, mutta tulvan vuoksi markkinoita ei pidetä. Obin ja Irtyšin varrella Castrén kuvaa sikäläisten hantien aineellista ja henkistä kulttuuria sekä yhteiskuntaa samaan tapaan kuin edellisen matkansa aikana pohjoisessa. Hän kuvaa myös hantilaisen jurtan sisustusta, paneutuu hantilaiseen kansanluonteeseen ja merkitsee muistiin heidän tarinaperinnettään. Castrén viittaa myös konkreettisiin hantien historiaan liittyviin paikkoihin kuten hantipäällikkö Bardakin linnaan ja hyväksyy väestön noihin paikkoihin liittämän historiakuvaan (SLSA Dagbok: 250–251; Castrén 2019: 1075).

Castrénilla on matkallaan Obia ja Irtyšiä ylös syntyperäinen hantilainen opas, kuin eräänlainen tarpeellinen matkatavara: ”Af stort behof var derjemte en infödd Ostjak, hvilken kunde i sin enda person förena de mångfaldiga egenskaperna af tolk, betjent, kock, skjutsrättare och tuktomästare, samt tillika ersätta bristen af resepass.” (Castrén 1847: 4; 2019: 753.) Toisaalta hantitkin yrittävät hyötyä luokseen saapuneesta virkamiehestä: he näkevät hänessä mahdollisuuden tulla valittamaan kokemiaan vääryyksiä ja etsiytyvät siksi hänen puheilleen (SLSA 1185 Dagbok: 288–289; Castrén 2019: 1092).

Paljastavin kuvaus liittyy Castrénin käyntiin hantijurtassa. Astuessaan sisään hän lyö päänsä ovenkamana ja pelottaa siitä seuraavalla epätavallisella käytöksellään ”tuvan puolialastomat barbaarit” pakoon joko uunin taakse tai ulos pihalle. Siten hän saa esteettömästi katsella ympärilleen, kunnes kyytimies saa asukkaat uskomaan, ettei outo vieras syö ketään. Castrén luonnehtii hantin katsovan häntä samalla tavalla kuin metsästäjä katsoo käden ulottuvilla olevaa saalista, vaikka samaan aikaan pelkää itse joutuvansa pedon kynsiin. Heikko varustautuu puolustautumaan ja yrittää, jos vain mahdollista, vangita vastustajansa. Hantin koko käyttäytyminen on Castrénin mukaan petosta, teeskennelyä nöyryyttä ja alamaisuutta. Sisäänpäinkääntyneisyyttä (*inbundenhet*) hän pitää hantien todellisena ominaisuutena, mutta kaikki muu on vain kulloistakin tilannetta varten omaksuttu naamio. Se putoaa nopeasti kasvoilta pois paljastaen yksinkertaisen, koruttoman ja rehellisen luonnonlapsen, joka kuitenkin on hiukan kankea, nyrpeä, jäyhä ja itsepintainen (*en enkel, flärdlös, ärlig naturens son, men något stel, trumpen, kärf och hårdnackad*). Luonteen kulmikkuus kuvastuu myös ulko-muodossa. Lopputuloksena on, että hanti on raskas ja kömpelö eikä hänellä ole tapoja (*högst tung, owig och omanerlig*). Tätä kuitenkin pehmentää ”koko Suomen heimolle ominainen” hyväntahtoinen huumori. Castrén kuitenkin antaa erityistä tunnustusta hantien käsityötaidoille, sekä naisten kankaankudonnalle että miesten kirvesmies-taidolle (SKSA A721: 12, 18–19; Castrén 2019: 741, 745–746). Hanteista saakin huomattavasti iloisemman kuvan, jos tapaa heitä pyhäpäivänä, jolloin he ovat peseytyneet, kammanneet mustat hiuksensa ja pukeutuneet pyhävaatteisiinsa. Silloin myös heidän vieraanvaraisuutensa kohoa uudelle tasolle. Läksiäisiksi he lahjoittavat matkalaisille erilaisia herkkujaan, ja ”vaikka nämä lahjat eivät olekaan erityisen kaivattuja, ne ottaa kuitenkin mielellään vastaan, jottei loukkaisi hurskasta, viatonta sydäntä”, joka lahjoittaa ne (SLSA Dagbok: 280–281; Castrén 2019: 1089: *Om dessa gåfvor icke äro alltför efterlängtade, mottager man dem likväl gerna, för att ej sära det goda, oskuldsfulla hjertat, hvarur de härflyta.*).

Vuoden 1845 havaintojensa perusteella Castrén ryhmittelee hantit kielellis-etnografisiin ryhmiin, jotka hän määrittää Siperian vesistöjen, siis alueen tärkeimpien liikennereittien, mukaan (SLSA 1185 Dagbok: 297–300, 314–318; Castrén 2019: 1094–1096, 1101–1103). Castrén oli tutkijana kenttätöntekijä, havainnoija ja dokumentoija, luokittelija ja vertailija. Hän meni sisälle tutkimiensä kansojen ja alueiden elämäntapaan (Lehtinen 2017: 102; Louheranta 2006: 84–86, 120–121).

4. Hantit kulttuurisen edistyksen tikapuilla

Keskeinen määrittäjä siinä, miten Castrén luokittelee kaikkia kohtaamiaan kansoja, myös hanteja, on niiden etnisen sekoittuneisuuden tai sekoittumattomuuden aste, erityisesti se, kuinka venäläistyneinä hän kutakin ryhmää pitää. Obdorskin ympäristön ”puoliksi venäläistyneet” hantit eivät kelpaa Castrénille – sillä sinänsä ymmärrettävällä perusteella, että hänen tarkoituksensa on tutkia kieltä. Castrénin suhtautuminen

hantien kosketuksiin toisten kansojen kanssa on kaksijakoinen. Toisaalta hän kysyy diffusionismin periaatteen mukaisesti, mikä muu edistäisi kansan kulttuurista kehitystä kuin kosketukset toisten, kulttuurisesti edistyneempien kansojen kanssa. Toisaalta hän kritisoi sitä, että hantin eri murteisiin on omaksuttu sekä venäjältä että tataarista sanoja ja ilmaisuja, jotka ovat sekä tarpeettomia että mahdottomia yhdistää kielen hengen ja olemuksen kanssa. Erityisesti tämä koskee Castrénin mukaan Irtyšin varsien kieltä. Tataarilainen vaikutus ei kuitenkaan kiinnitä niin voimakkaasti huomiota kuin venäläinen, koska hantin ja tataarin kielten henki on pohjimmiltaan samanlainen. Lisäksi pohjoinen Obdorskin murre on lainannut vaikutteita nenetsistä ja komista. Surgutin alueen murre on Castrénin mukaan säilynyt puhtaimpana, vaikka onkin toisaalta raaempaa ja kielipöllisesti vähemmän kiinteytynyttä kuin toiset murteet (SLSA 1185 Dagbok: 305–306; Castrén 2019: 1098–1099).

Irtyšin hantit ovat Castrénin mukaan ehtineet omaksua eniten venäläisen sivistyksen hedelmiä ja ennen kaikkea uskovat kristinuskon totuuteen. Toinen sivistyksen merkki on ensin karjanhoidon ja sitten maanviljelyksen omaksuminen. Mitä kauemmas pohjoiseen edetään, sitä kauemmas joudutaan sivistyksestä, ja pohjoisimmat hantit ovat vieläpä kastamattomia. Kääntöpuolena näyttäytyy se, että Irtyšin hantit ovat sivistyksen polulla edetessään alkaneet luopua perinteisistä siveellisistä hyveistään kuten rehellisyydestä, oikeudenmukaisuudesta, avuliaisuudesta, hyväntahtoisuudesta ja ihmisrakkaudesta. Muissakin maan osissa tapaa Castrénin mukaan kaupunkien ja suurten kylien ympäristössä asuvien hantien joukossa jo enemmän petollisuutta kuin venäläisten siirtolaistenkaan parissa. Juoppous ja laiskuus estävät kansan kohoamisen hyvinvointiin. Kehitys osoittaa Castrénin mielestä, että hantin siveellistä toimintaa määrittää pikemmin vaisto kuin tietoinen käsitys oikeasta ja väärästä, ja tämä vaisto ohjaa ihmistä sitä varmemmin, mitä sivistymättömämpi hän on. Tulkintansa tueksi Castrén nostaa hantipiirikuntien rikostilastot, joiden mukaan rikollisuus on yleisintä nimenomaan Irtyšin hantien keskuudessa ja vähäisintä Obdorskin hanteilla. Kuitenkin hän lisää, että koska vähäisen sivistyksen seuduilla on syntynyt vain vähän sellaisia tarpeita, joita ei olisi helppo täyttää, myös intohimo nukkuu ja rikollisuudelle on vähemmän tilaa (Castrén 1847: 23; 2019: 771). Yhtä lailla tässä kuin ajatuksessa kansallisesta heräämisestä oli siis ideana, että erilaiset tarpeet, ajatukset ja aatteet uinuvat ihmisen sisimmässä, kunnes jokin sopiva ulkoinen impulssi herättää ne. Castrén huomauttaa, että vain Obdorskin hantit ovat pystyneet ”vastustamaan venäläisen papiston käännytysintoa” ja säilyttäneet vanhan sukuyhteisöjärjestelmänsä, joka ylläpitää yhteiskunnassa sopua ja siveellisyyttä (KK Coll. 539.30.1: 636; Castrén 2019: 545).

Jopa lähes venäläistyneiden hantien Castrén kirjoittaa kuitenkin asuvan hiukan erillään samojen kylien venäläisistä ja sijoittaneet hautausmaansa kauniisiin lehtoihin veden syömän jokivarren asemesta, jossa venäläisten hautausmaat sijaitsevat (SLSA 1185 Dagbok: 282–283; Castrén 2019: 1090).

Castrén liittää hantilaiseen kulttuuriin ”päivässä elämisen”, jolla hän tarkoittaa toisinaan sellaista elämäntapaa, jossa huomisesta ei välitetä, toisinaan köyhän elämistä kädestä suuhun (*lefva för dagen*) (KK Coll. 539.30.1: 637; SKSA A721: 14; Castrén 2019:

546, 743). Tämä yleinen metsästäjä-keräilijätaloudessa eläviin luonnonkansoihin yhdistetty ajatus on saanut edellytyksensä jo maanviljelyselinkeinon synnyn yhteydessä, jolloin ei-tuottavien elinkeinon parissa elävien populaatioiden elämäntapa on alettu nähdä jälkeenjääneenä ja siihen on alettu yhdistää ajatus laiskuudesta (Varpio 2005: 37; Koivunen 2015: 10).

Castrénin kaksijakoinen ja joskus vaivalloinenkin suhde Siperian alkuperäiskansojen uskomuksiin tulee esiin muidenkin kuin hantien yhteydessä. Hän näkee kristinuskon leviämisen edistyksenä ja kertoo joka kansan yhteydessä, ovatko sen jäsenet kastettuja, usein myös sen, kuinka paljon he näyttäsivät ymmärtävän kristinuskon sisällöstä (hanteista ks. esim. SLSA 1185 Dagbok: 307; Castrén 2019: 1099), mutta arvostaa samaan aikaan sitä, että perinteiset uskomukset ovat säilyneet, ja suree niiden häviämistä. Alakuloisesti hän kuvaa ajatuksiaan vanhan perämiehensä ja Ob-joen läheisistä suhteesta, sillä hän aavistaa perämiehensä yhä näkevän joen suurimpana kansansa jumalien joukossa (SLSA 1185 Dagbok: 270–271; Castrén 2019: 1085) Perinteisiin uskontoihin liittyvät esineet ovat kaikesta huolimatta Castrénille lähinnä etnografista materiaalia, jota hänellä on satunnaisesti tilaisuus ostaa museokokoelmiin (esim. SKSA A721: 24; Castrén 2019: 749).

Kuvatessaan Obdorskin hantien avioliittoinstituutiota Castrén ensimmäistä kertaa käyttää hanteista käsitettä 'villit'. Käsite sinänsä kuuluu Castrénin vakiintuneeseen sanastoon, jolla hän erottaa ns. luonnonkansat kulttuurikansoista. Toisaalla Castrén erittelee havaintoiaan toteamalla, etteivät yksinomaan kalastuksella elävät heimot yleensä pysty luomaan itselleen hyvinvointia vaan pysyvät köyhyydessä, johon usein yhdistyy laiskuus, juoppous ja siveellinen rappio. Syinä tähän hän näkee kykenemättömyyden hyödyntää luonnon tarjoamia rikkaita varoja sekä moraalisen heikkouden, joka altistaa vieraiden kolonistien tarjolle tuomille väkijuomille. Villin piirteisiin kuuluu siis heikkous (KK Coll. 539.30.1: 661, 667; Castrén 2019: 558–559, 561–562).

Castrénin mielestä hantit eivät paneudu tosissaan mihinkään muuhun kuin syömiseen, juomiseen ja nukkumiseen, joissa heidät voittavat vain heitä alemmalla kulttuuritasolla olevat samojedit. Edistys on kuitenkin vääjäämättä erottamassa hantit heidän huolettomasta elämäntavastaan, sillä taloudellinen pakko ajaa myös hantit kulttuuriseen edistykseen (SKSA A 721: 14; Castrén 2019: 737). Myöhemmin Castrén kuvaa hantien elämäntapaa vähemmän moittivasti todeten vain, että hyvä ateria ja miellyttävä lepo ovat hantien mielestä elämän korkein nautinto (SLSA 1185 Dagbok: 264; Castrén 2019: 1082–1083). Myös referoidessaan Pallasin kuvausta hanteista Castrén huomauttaa, ettei Pallas tuo esiin hantien avuliaisuutta ja rehellisyyttä. Vaikkei Pallasin ja Castrénin kuvauksien yksityiskohtainen vertaileminen ole tässä mahdollista, Pallas kyllä tosiasiaissa mainitsee kuvauksensa johdannossa hantien hyväsydämyyden. Pallasin korostamaa epäsiisteyttä Castrén pitää kalastavien kansojen yleisenä, elinkeinon aiheuttamana piirteenä. Tässä hänen mieleensä epäilemättä nousevat omat havainnot Inarista Juutuan saamelaisten parista kesältä 1838, vaikkei hän niitä erikseen mainitsekaan (KK Coll. 539.27.1: 103; Castrén 2019: 112–113).

Vain kahdesti Castrén vertaa hanteja tai rinnastaa heidät toisiin Siperian kansoihin. Yllä mainittu vertaus samojedeihin on näistä toinen. Obin varrella vähän matkaa Tyskistä ylävirtaan Castrén saapuu narymiläisen kauppiaan kalastusleiriin, jossa hän tapaa venäläisiä, hanteja ja nenetsejä. Hän vertaa näiden käyttäytymistä: ”Skåda Ryssen, der han yfves i sin warmå fårskinnsþels och spelår herre på tåþpan, medan Ostjåken och Samoþeden i betrycþta tþenares skeþnad triþþa fram med nedþþjåð nacke och krokiga knån.” Hanti ja nenetsi saavat myös luonnehdinnat ”den trumpna infåðingen” ja ”den tungfåtade gubb-menniskan”. (SLSA 1185 Dagbok: 330–331; Castrén 2019: 1109). Castrénin matkamuistiinpanoissa ja -kertomuksissa esiintyy silloin tållöin hänen tapaamiensa kansojen rinnastamista ja vertailua, mutta kahdessa tilanteessa nåkåkulma erityisesti korostuu. Syksyllå 1843 ollessaan matkalla Uralille ja sen yli Castrén vertaillee venålåistå, komilaista ja nenetsiå ja havainnoi heidån vålilståån suhdetta, ja kesållå 1846 hån katsoo rinnan evenki- ja kettiruhtinaita ja heidån alamaisiaan Sym-joen suussa Jeniseillå (KK Coll. 539.30.2: 66–73; Castrén 2019: 821–825).

5. Castrén, hantit, me ja muut

Castrénin kirjoituksissa ja luennoissa hantit esiintyvåt kolmessa viitekehyksesså: suomalaisina, pohjoisen Euraasian kansana ja villeinå, raakana kansana. Kahtiajako muodostuu hanteista meinå ja muina. Hantit ovat Castrénille tarpeen suomalaisten alkukodin ja vaelluksen selittåmiseksi, sillä he muodostavat osan kielellisestå ja Castrénin aikana myös etniseksi tulkitusta jatkumosta oletetun Altain alkukodin ja Euroopan vålillå (SLSA 1185 Dagbok: 197–198; Castrén 2019: 1060; 2017a: 77, 110–125).

Kuitenkin kohdatessaan hanteja ensi kertaa pohjoisessa Castrén kuvaa itsenså ja suhteensa heihin nimenomaan virkamiesasemastaan ja sen hånelle antamista oikeuksista sekå siihen liittyvåstå odotuksenmukaisesta käyttåytymismallista låhtien, ei etnisesti. Asetelma korostaa hierarkiaa ja sisåltåå påkåkaupungin ja vallan ja toisaalta sille alisteisen kansan merkitykset. Hantien heittåytyminen Castrénin jalkojen juureen symboloi siten yhteiskuntajårjestyksen såilymistå. Samaan aikaan on kuitenkin olemassa myös toisensuuntainen alistussuhde: Castrén on riippuvainen paikallisista oppaistaan pystyåksen matkustamaan ja kielimestareistaan saadakseen tarvitsemaansa informaatiota. Hantit eivåt ole tåsså suhteessa mikåån poikkeus muista.

Vasta Obdorskin markkinoilla Castrénille alkaa muodostua kåsitys hantien kulttuurista ja samalla vivahteikkaampi oma suhde heihin. Vertailukohtana saavat palvelulla tundranenetsit, joihin Castrén on tutustunut aiemmin saman matkansa varrella. Vertailu on Castrénille keskeinen metodinen låhtåkohta sekå kielitieteesså ettå kulttuurintutkimuksessa (Lehtinen 2017: 100–103; Janhunen 2009: 484–486).

Castrén arvioi kohtaamiaan kansoja ja kulttuureja suhteessa omaan arvojärjestelmånså mutta ihannoiden havaitsemaansa ”alkuperåisyyttå”, siis arkaaisia piirteitå. Toiseuden kanssa hån on siis joutunut tekemisiin jo Inarissa vuonna 1838, mutta todellinen kulttuurien tårmåys on tapahtunut vasta Karjalan vanhauskoisten

parissa seuraavana vuonna (KK Coll. 539.27.2: 219–220; Castrén 2019: 260–261, 394–395). Castrénin käsitykset tiivistyivät käsitteisiin ’raa’at kansat’, ’villi’ ja ’luonnonlapsi’. Nämä periaatteesta samasta ideologisesta juuresta versovat nimitykset eroavat toisistaan varaukseltaan: ’raaka kansa’ ja ’villi’ ovat selkeämmin negatiivisesti arvottavia ja ’luonnonlapsi’ eräänlainen alentuvan positiivinen käsite. Jean Jacques Rousseaulta (1712–1778) periytyvää ’villi’-nimitystä on käytetty Euroopassa yleisesti kansoista, joiden ei ole katsottu täyttävän ns. kulttuurikansan kriteerejä (Broome 1963: 48–49; Burke Leacock 1967: lxxv; Ahola & Lukin 2016: 53; Salminen 2019: 51).

Hantien toiseus konkretisoituu ”päivässä elämisessä”, joka on Castrénin kristillis-edistyksellisestä maailmankuvastaan poikkeava elämäntapa (ks. esim. Salminen 2019: 51–52). Toiseus korostuu myös kuvauksessa hantilaisesta avioliittoinstituutiosta ja siihen liittyvässä naisen heikon aseman kritiikissä niin Obdorskissa 1843–1844 kuin Obin ja Irtyšin varrella 1845 (KK Coll. 539.30.1: 656–659; SKSA A721: 20; Castrén 2019: 556–557, 747). Samaa viitekehystä sijoittuu Castrénin luonnehdinta hantien uskonnosta pelkästään magiana (Obdorskin hantien yhteydessä). Toisaalta uskonnossa hän näkee suomalaisten ja hantien välisen sukulaisuuden todisteita kuten karhun palvonnan, jota Castrénin mukaan esiintyy ”kaikilla sukulaiskansoilla” (KK Coll. 539.30.1: 651–652; SKSA A721: 24; Castrén 2019: 554, 749). Toiset hantikulttuurin piirteet kuten valan vannominen ovat Castrénille siten spesifisiä, että ne ovat yhteisiä vain esimerkiksi hanteille ja nenetseille, siis pikemmin myöhemmän kulttuurikehityksen kuin oletettujen yhteisten juurten aikaan saamaa (KK Coll. 539.30.1: 653–656; Castrén 2019: 555–556).

Hantien mytologiasta Castrén löytää sekä varsinaisia jumalolentoja että jumalkuvia ja pyhiä paikkoja, joilla hän katsoo olevan yhteys muiden suomalais-ugrilaisien kansojen vastaaviin olentoihin. Siten etninen samuus nousee tässä määrääväksi kulttuuriseen toiseuteen nähden (Castrén 1853: 51, 54, 71, 86, 108, 221–228; Castrén 2016: 115, 117, 129, 139, 153, 231–236). Etnologisiin luentoisiin sisältyvä kuvaus on pitkälti sama, joka esiintyy myös matkakuvauksissa. Koska Castrén on jäsentänyt etnologiset luentonsa kansoittain, yhtäläisyyksien etsiminen ei ole niiden ensisijainen lähtökohta, mutta yhteenkuuluvuuden elementti on kuitenkin läsnä jo sitä kautta, että Castrén käsittelee useimpia suomalais-ugrilaisia kansoja, myös hanteja, otsikon *Finnar*, Suomalaiset, alla (Castrén 1857: 113–136).

Kansanluonneperiaatteen mukaisesti tällaiset eri kansojen henkisessä kansankulttuurissa esiintyvät samankaltaisuudet ovat Castrénille etnisen sukulaisuuden merkki. Etnisen sukulaisuuden näkökulman lisäksi Castrénin ajattelua valaisee myös stereotyyppin käsite. Luotaessa stereotyyppisiä kuvia jostakin ihmisryhmästä se määritellään jonkin yksittäisen piirteen mukaan ja lisätään sen jälkeen tilanteen mukaan päälle muita ominaisuuksia (Hinton 2000: 6, 8, 14–17, 150–156). Castrénkin toimii juuri näin.

Hantien venäläistymisestä kirjoittaessaan Castrén olettaa kansanhengen määrittävän sen, miten kieli luonnostaan kehittyy ja millaisia vaikutteita siihen voidaan ulkopuolelta omaksua. Lisäksi käy ilmi edistyksen ja omaperäisyyden (kansanhengen

mukaisuuden) välinen ristiriita. Tämä ei kuitenkaan kuvastu pelkästään kielessä vaan koko kulttuurissa.

Castrénin mielikuvissa koettu etninen samuus ja kulttuurinen toiseus kilpailevat tilasta. Erot oli mahdollista selittää pois esimerkiksi ajallisilla kerrostumilla (ks. esim. Leinonen 2009: 474–476; Fabian 2014). Kohtaamisissa hantien kanssa korostuvat enimmäkseen kulttuuriset erot; jopa kettien eli jeniseinostjakkien parissa Jeniseillä vuonna 1846 Castrénin samuuskokemus on vahvempaa kuin hantien luona (ks. ed.). Venäläisten rinnalla hantit muuttuvat kuitenkin lähes omiksi. Etninen ajattelutapa nousee ensisijaiseksi kulttuurisiin eroihin nähden.

Oletettu etninen sukulaisuussuhde tutkittuihin kansoihin onkin keskeisin Castrénia aiemmista Siperian tutkimusmatkailijoista kuten Pallasista erottava tekijä. Toisaalta samuuden kokemus ei kuitenkaan ulotu niin pitkälle, että Castrén todella ryhtyisi auttamaan niitä hanteja, jotka tulevat valittamaan hänelle kokemiaan vääryyksiä. Castrén kuuntelee aikansa, yrittää saada hantit vakuuttumaan esimerkiksi siitä, että koulut on tarkoitettu heidän parhaakseen, ja jatkaa matkaa – tosin pohdiskellen sitä, miten kouluja käynyt hanti tai muun Siperian alkuperäiskansan edustaja saataisiin arvostamaan omaa heimoaan sen sijaan, että hän muuttuu kansansa viholliseksi. Venäläistä suhtautumista valtakunnan ei-venäläisiin kansoihin oli leimannut vähättelevä asenne lähes koko sen ajan, jonka nämä olivat olleet venäläisen vallan alaisina, vaikka venäläiset itse seurasivat käytännön sopeutumisessaan Siperian olosuhteisiin alueen alkuperäiskansojen esimerkkiä. Vasta vähitellen venäläinen kulttuurinen ylivalta levittäytyi vallattuun ja taloudellisesti hyödynnettyyn Siperiaan (Dahlmann 2009: 22–24, 41, 44, 47, 80–83, 99–100, 149–154, 262–266).

Eksotisoiko Castrén hanteja? Eksotismi oli 1700- ja 1800-lukujen muoti-ilmiö, jonka syntyvaiheissa oli aluksi etsitty samankaltaisuuksia omaan kulttuuriin mutta pian oli käännetty luomaan erilaisuuden kuvia. Eksoottisuus oli myös aina jossakin toisaalla, ei kotoisessa ympäristössä (Ballaster 2005: 364; Koivunen 2015: 9–11; Mason 1998: 1–5, 72). Eksotismi kuuluu oleellisesti siihen narratiiviin, jolla Castrén asemoi itsensä tutkimusmatkailijana. Selvimmin tämä ilmenee kuvauksissa Kazanin ympäristön tataariratsastajista ja Jenisein varren evenkiruhtinaasta. Näissä yhteyksissä Castrén kuvaa erilaisuutta romantisoiden, mutta tällainen romanttinen lähestymistapa puuttuu hänen tavastaan kuvata suomalais-ugrilaiden kansojen, myös hantien, kulttuurista erilaisuutta. Siten ei ole perusteltua kutsua niiden kuvausta eksotisoivaksi. Kaikki erilainen ei ole eksoottista (vrt. Koivunen 2015: 112). Sen sijaan, kuten edellä on nähty, stereotyyppiset käsitykset esimerkiksi viattomista ja yksinkertaisista luonnonlapsista, jotka samaan aikaan tarvitsevat kulttuurista ja taloudellista edistystä mutta joita liittyminen eurooppalaistyyppiseen järjestyneeseen yhteiskuntaan vähitellen turmelee, ovat voimakkaita.

Castrénin ongelmallinen asema hänen toisaalta korostaessaan kristinuskoa edistyksenä ja toisaalta toivoessaan perinteisten elämänmuotojen säilymistä heijastaa sekä hänen henkilökohtaista taustaansa kirkkoherran poikana että vähittäistä ajattelutavan muutosta yhteiskunnassa. Eurooppalaisen edistyksen ja kristinuskoon

perustuvan ajattelun suhteellisuus alettiin ymmärtää ja nähdä sen levittäytymisen ongelmalliset kulttuuriset seuraukset. Castrénin esikuvana näyttää olleen ainakin Jacob Grimm (1785–1863) (Ahola & Lukin 2016: 47, edistysajatuksista 50, 53). Eräänlaiseen ristiriitaan edistysajatuksen kanssa johtaa se Castrénin dokumentoima ja matkakertomuksissaan selostama seikka, että hän näkee Siperian kansojen menneisyyden nykyisyyttä kunniakkaampana. Siinä hän siis pitkälti seuraa sitä historiakuvaa, josta myös kansojen oma perinne saa alkunsa.

Miten siis Castrénin kuva hanteista muodostui, mitkä olivat sen keskeiset elementit, miten Castrén ratkaisi kielellisen sukulaisuuden ja kulttuurisen toiseuden välisen ristiriidan vai jäikö se avoimeksi ja saivatko hantit hänellä selkeän aseman jonkin narratiivin osana?

Castrén katsoo Siperian alkuperäiskansoja toisaalta venäläisen järjestelmän ehdoilla ja kautta, toisaalta yhtenä lenkkinä Suomen suvun ketjussa. Hantien tapauksessa kulttuurinen toiseus ja Suomen heimon yhteenkuuluvuus jäävät osittain yhteen sovittamattomiksi näkökulmiksi. Hantikuva perustuu havaintoihin, joita hän teki Ob- ja Irtyš-jokien varsilla pohjoisesta Jäämeren rannikolta etelään. Hän tapasi hanteja sekä vuotuisilla markkinoilla että kotikylistään ja asumuksissaan, joissa hän tarkkaili ja dokumentoi heidän aineellista ja osittain henkistäkin kulttuuriaan samalla kun hän kokosi heiltä kielitieteellistä materiaalia. Kuvassa korostuvat kulttuurin ja elämäntavan erot Castrénin omaan taustaan ja maailmankuvaan nähden. Aina kulloisenkin tilanteen mukaan Castrén näki päällimmäisenä joko ne piirteet, jotka yhdistivät hanteja suomalaisiin tai erottivat heitä näistä. Toisessa Castrénin narratiivissa hantit ovat osa suomalaisten vaellusta alkukodistaan länteen, toisessa eräänlainen edistyskertomuksen aikaisempi etappi, jonka suomalaiset ovat jättäneet taakseen.

Arkistolähteet

KANSALLISKIRJASTO, Helsinki

KK Coll. 539 M. A. Castrénin kokoelma

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN ARKISTO, Helsinki

SKSA A721 Castrén, M. A., Reseanteckningar 1845–1847

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLANDIN ARKISTO, Helsinki

SLSA 1185, Gunnar Castrénin arkisto: Castrén, M. A. Dagbok 27.2.1845–25.9.1845

Kirjallisuus

AHOLA, JOONAS & LUKIN, KARINA 2016: Matthias Alexander Castrénin suomalaisen mytologian taustoja. – Joonas Ahola (suom. ja toim.), M. A. Castrén, *Luentoja suomalaisesta mytologiasta*. Tietolipas 252. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 11–80.

BALLASTER, ROS 2005: *Fabulous Orient. Fictions of the East in England 1662–1785*. Oxford University Press.

BROOME, J. H. 1963: *Rousseau. A study of his thought*. London: Edward Arnold Publishers.

- BURKE LEACOCK, ELEANOR 1967: Introduction to Part I: Growth of intelligence through inventions and discoveries. – E. Burke Leacock (toim.), Lewis Henry Morgan, *Ancient society or Researches in the lines of human progress from savagery through barbarism to civilization*. Cleveland – New York: Meridian Books, The World Publishing Company. ii–lxx.
- CASTRÉN, M. A. 1847: Rese-anteckningar i Sibirien. – *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen* VI (1846): 1–62.
- CASTRÉN, M. A. 1853: Föreläsningar i Finsk mytologi. – C. G. Borg (toim.), *Nordiska resor och forskningar, Tredje Bandet*. Helsingfors.
- CASTRÉN, M. A. 1857: Ethnologiska föreläsningar öfver Altaiska folken samt Samojediska och Tatariska sagor. – C. G. Borg (toim.), *Nordiska resor och forskningar, Fjerde Bandet*. Helsingfors. 1–272.
- CASTRÉN, M. A. 2016: *Luentoja suomalaisesta mytologiasta*. Suom. ja toim. Joonas Ahola. Tietolipas 252. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- CASTRÉN, M. A. 2017A: *Archaeologica et historica. Universitaria*. Timo Salminen (toim.). Manuscripta Castreniana, Realia I. Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- CASTRÉN, M. A. 2017B: *Collections museorum*. Ildikó Lehtinen (toim.). Manuscripta Castreniana, Realia II, Ethnographica 1. Travaux ethnographiques de la Société Finno-Ougrienne XXII. Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- CASTRÉN, M. A. 2018: *Ostiastica*. Ulla-Maija Forsberg (toim.). Manuscripta Castreniana, Linguistica V. Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- CASTRÉN, M. A. 2019: *Itineraria* (Travelogues). Timo Salminen (toim.). Manuscripta Castreniana, Personalia II. Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- DAHLMANN, DITTMAR 2009: *Sibirien vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh.
- FABIAN, JOHANNES 2014: *Time and the other. How anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press.
- FORSBERG, ULLA-MAIJA 2018: Editor's Foreword. – Ulla-Maija Forsberg (toim.), M. A. Castrén, *Ostiastica*. Manuscripta Castreniana, Linguistica V. Helsinki: Finno-Ugrian Society. 9–37.
- HINTON, PERRY S. 2000: *Stereotypes. Cognition and culture*. Psychology Focus. Taylor & Francis Group.
- JANHUNEN, JUHA 2009: Language and the search for identity. M. A. Castrén and the rise of the Uralic concept, 1800–1880. – Michael Branch (toim.), *Defining self. Essays on emergent identities in Russia. Seventeenth to nineteenth centuries*. Studia Fennica. Ethnologica 10. Helsinki: Finnish Literature Society. 482–496.
- KARKAMA, PERTTI 2006: Herderin kieliteoria ja sen jälkiä Suomessa. – Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1060. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 356–393.
- KOIVUNEN, LEILA 2015: *Eksotisoidut esineet ja avartuva maailma. Euroopan ulkopuoliset kulttuurit näytteillä Suomessa 1870–1920-luvuilla*. Historiallisia tutkimuksia 268. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTINEN, ILDIKÓ 2017: The M. A. Castrén Collection at the Museum of Cultures / the National Museum of Finland. – Ildikó Lehtinen (toim.), M. A. Castrén, *Collections museorum*. Manuscripta Castreniana, Realia II, Ethnographica 1. Travaux ethnographiques de la Société Finno-Ougrienne XXII. Helsinki: Finno-Ugrian Society. 96–148.

- LEINONEN, MARJA 2009: Perceptions of identity among speakers of Finno-Ugric languages in Russia as recorded by Finnish scholars, 1816–1860. – Michael Branch (toim.), *Defining self. Essays on emergent identities in Russia. Seventeenth to nineteenth centuries*. Studia Fennica. Ethnologica 10. Helsinki: Finnish Literature Society. 465–481.
- LOUHERANTA, OLAVI 2006: *Siperiaa sanoiksi – uralilaisuutta teoiksi. Kai Donner poliittisena organisaattorina sekä tiedemiehenä antropologian näkökulmasta*. Research Series in Anthropology 9, University of Helsinki.
- MASON, PETER 1998: *Infelicities. Representation of the exotic*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press.
- NISBET, H. B. 2006: Herder: kansakunta historiassa. – Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1060. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 90–113.
- PALLAS, P. S. 1776: *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs. Dritter Theil. Vom Jahr 1772, und 1773*. St. Petersburg: Kayserliche Akademie der Wissenschaften.
- SALMINEN, TIMO 2003: *Suomen tieteelliset voittomaat. Venäjä ja Siperia suomalaisessa arkeologiassa 1870–1935*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 110. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- SALMINEN, TIMO 2019: Matthias Alexander Castrén as a Travelling Researcher. – M. A. Castrén, Timo Salminen (toim.), *Itineraria (Travelogues)*. Manuscripta Castreniana, Personalia II. Helsinki: Finno-Ugrian Society. 18–54.
- SJOEGREN, A. J. 1844: Instruction générale donnée à M. Castrén, voyageur chargé par l'Académie de l'exploration de la Sibérie septentrionale et centrale sous le rapport de l'ethnographie et de la linguistique. – *Bulletin de la classe des sciences historiques, philologiques et politiques de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Pétersbourg* I: 325–332.
- STIPA, GÜNTER JOHANNES 1990: *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus*. Toim. Klaas Ph. Ruppel. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 206. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- VARPIO, YRJÖ 2005: Suomi keskustana ja periferiana. Matkakirjallisuuden myyttiset ilmansuunnat. – Olli Löytty (toim.), *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen*. Helsinki: Gaudeamus. 27–45.
- VERMEULEN, HAN F. 2015: *Before Boas. The genesis of ethnography and ethnology in the German Enlightenment*. Lincoln – London: University of Nebraska Press.